

94(100)(082)
3-41

**ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
З ІСТОРІЇ ТА СОЦІАЛЬНО-
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

Випуск 15

8. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя, 2011. 310 с.
9. Салическая правда. (Lex Salica) URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/salic.htm>
10. Хвостова К.В. Развитие правовых понятий в эпоху Средних веков (методологический и конкретно-исторический аспекты проблемы). Вопросы философии. 2004. № 1. - С. 128-135.

УДК. 327.3:94(100)

Юрій ЧИРВА,
доцент, кандидат історичних наук
Анна БОЙКО,
бакалавр історії, магістрантка

РОЛЬ ЛІГИ НАЦІЙ У ФОРМУВАННІ СИСТЕМИ КОЛЕКТИВНОЇ БЕЗПЕКИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті розкриті обставини створення першої міжнародної організації колективної безпеки, проаналізована діяльність Ліги Націй і показана ефективність вирішення нею міжнародних суперечностей.

Ключові слова: колективна безпека, міжнародна організація, Ліга Націй, мирний договір, підтримка миру.

The article discloses the circumstances of the creation of the first world collective security organization, analyzes the activities of the League of Nations and shows the effectiveness of resolving international contradictions.

Key words: collective security, international organization, League of Nations, peace treaty, peace support.

Після закінчення Першої світової війни постала потреба вирішити ті незліченні проблеми, які викликала війна, особливо питання встановлення стабільного миру і повоєнного облаштування світу. Президент США В. Вільсон, який вкрай вороже ставився до принципу «європейської рівноваги» і вбачав у ньому джерело нових воєн, зацікавився ідеєю непорушного миру лише

в 1916 р. А вже в своїй промові від 8 січня 1918 р. у останньому пункті своєї програми «14 пунктів» він запропонував створити такий орган колективної безпеки, який виступав би як міжнародний трибунал, де будуть вирішуватися суперечки, змінюватимуться кордони, і де міжнародні відносини отримають бажану еластичність [3, с.207]. Таким органом мала стати Ліга Націй.

Російський історик В. Романов, характеризуючи міжнародні відносини після Першої світової війни, говорить про вільсонізм «як особливу парадигму зовнішньополітичної думки того часу», концептуальним ядром якої служили принципи моралізму і міжнародного права [5, с.463]. Ліга Націй мала слідувати ідеям відкритої дипломатії, свободи мореплавства, роззброєння і визнання суверенітету держав, які цього потребують. Але В.Вільсон добре розумів, що США і американський народ не готові вносити военний вклад у захист положень Версальського мирного договору. Внаслідок цього головним важелем вирішення суперечностей президент вбачав авторитет світової громадської думки та економічні санкції відносно агресора. В лютому 1919 р. В.Вільсон наступним чином описував, як це повинно працювати: «За допомогою цього інструменту [Ліги Націй] ми будемо в основному і в першу чергу покладатися на одну велику силу, а сила ця - моральна сила світової громадської думки» [3, с. 208]. Не зважаючи на те, що європейським державам була невідома дія механізму, запропонованого В.Вільсоном (оскільки не існувало історичних прецедентів того, як європейські кордони регулювалися юридично або шляхом залучення громадської думки), союзники взяли його «14 пунктів» за основу мирних переговорів з Німеччиною.

25 січня 1919 р. на пленарному засіданні Паризької мирної конференції була одностайно ухвалена резолюція, згідно з якою невід'ємною складовою частиною мирних договорів ставав «статут Ліги Націй», який мав бути підготовлений спеціальною комісією з чотирнадцяти країн на чолі з главою Білого дому. Остання зібралася вперше 3 лютого. 28 квітня 1919 р. був остаточно вироблений текст статуту (за проектом президента В. Вільсона, американського експерта Д.Г. Міллера і англійського експерта С. Герста) і одностайно ухвалений на пленарному засіданні [2,с.51]. Отже, це був компромісний текст англійського і американського проєктів.

Першим генеральним секретарем Ліги Націй було обрано сера Джеймса Еріка Драмонда.

28 червня 1919 р. статут було включено до тексту Версальського мирного договору, а також до Сен-Жерменського, Нейїського, Тріанонського і Севрського договорів. У зв'язку з цим, його підписали 44 держави, які брали участь у війні на боці Антанти або приєдналися до неї, і 13 держав, які не брали участі у війні. США, не ратифікувавши зазначений договір, тим самим не ввійшли до Ліги Націй [4, с. 45]. Статут організації складався з 26 статей, положення яких мало сприяти мирному вирішенню конфліктів ще до того, коли будь-яка країна-член організації застосує силові методи впливу по відношенню до іншої країни. Також в ньому містилися положення, спрямовані на припинення агресії, як тільки одна з країн-членів або інші країни, котрі не входять до організації, звернуться до силових засобів для вирішення своїх проблем [1, с.32].

Версальський мирний договір набув чинності 10 січня 1920 р. після його ратифікації Німеччиною і чотирма головними союзними державами (Великобританією, Францією, Італією і Японією) [4, с. 46].

Основними органами Ліги були Асамблея, Рада і постійно діючий Секретаріат. Асамблея формувалась із представників усіх країн-членів і не мала чітко окреслених повноважень. Рада складалася із представників «основних держав-союзниць і держав, що з ними об'єдналися», а також із чотирьох інших членів, яких призначала Асамблея на основі ротації, але на довільній основі. Її склад міг змінюватися звичайним голосуванням тієї ж Асамблеї. Раді належало ключове місце у системі органів Ліги, оскільки вона могла займатися «будь-якими питаннями, котрі входять у сферу компетенції Ліги або стосуються миру в усьому світі». Як Рада, так і Асамблея приймали свої рішення одностайно, за виключенням участі сторін, втягнутих у конфлікт. Завдання Секретаріату не уточнювалися, однак розумілося, що вони полягали в координації діяльності організації [1, с.32].

Перша сесія Асамблеї пройшла в Женеві 15 листопада - 18 грудня 1920 р. Традиційні дипломатичні методи на цьому початковому етапі не були порушені. Скоріш за все, що за відсутності США ані Велика Британія, ані Франція, ані Італія та Япо-

нія не вірили всерйоз у майбутнє Ліги. Тільки після врегулювання усіх територіальних питань, породжених війною, коли обстановка в світі стабілізувалася, колективна безпека стала набувати популярності в громадській думці різних країн, і політичні лідери по-справжньому зацікавилися нею. Але це сталося лише після створення коаліції лівих сил у Франції й формування лейбористського уряду Великої Британії, тобто в 1923-1924 рр. [2, с. 52].

В цілях підтримки миру передбачалися превентивні заходи (третейський суд, посередництво, втручання Ради, вироки постійної палати міжнародного правосуддя, що мали юридичну силу), а також політичне втручання Ради. У разі порушення норм міжнародного права, що не знайшли мирного вирішення, мало відбуватися прийняття низки санкцій – від економічних і торгових й аж до застосування воєнної сили, яку повинні були забезпечити країни-члени за вимогою Ради.

Інші норми сприяли підтримці миру непрямым шляхом. Малося на увазі зобов'язання не укладати секретних договорів і перегляду тих договорів, які стали вже неактуальними і були невиконаними; зобов'язання сприяти роззброєнню; створення мандатів Ліги у якості моделі реформістського вирішення питань колоніальної залежності, і, в окремих випадках, мирного переходу до незалежності колоніальних країн [1, с. 32].

Першим каменем спотикання між країнами-членами Ліги стало питання роззброєння. Вже на першій Асамблеї Ліги Націй у 1920 р. була створена «постійна консультативна комісія» у військових, морських і повітряних питаннях. Та вона дуже швидко переконалася у складності цієї проблеми, що привело до прийняття Асамблеєю Ліги Націй документа, відомого під назвою «Резолюція XIV» (27 вересня 1922 р.). В ній зазначалося, що план скорочення озброєнь може стати реальним, якщо буде загальним і якщо йому передуватиме відкрита для всіх країн «оборонна» угода, яка зобов'яже всі сторони надавати негайну й ефективну допомогу тій з них, на яку буде вчинено напад, за умови, що «обов'язок надавати допомогу країні-жертві нападу буде обмежено в принципі країнами тієї самої частини світу» [2, с.68]. За таких умов розпочалася підготовка договору про взаємну допомогу. Асамблея Ліги Націй одноставно рекомендувала державам-членам прийняти протокол. Його підписали десять

країн, зокрема Чехословаччина і Франція. Міністр закордонних справ Великої Британії О. Чемберлен різко розкритикував договір і висловив свої побоювання щодо того, що Великобританія, через свій потужний флот і величезні колоніальні володіння буде змушена постійно втручатися від імені Ліги Націй, а також те, що озброєння не буде скорочено. Він назвав арбітраж й економічні санкції неефективними і не підтримав договір. США вбачали у протоколі новий «Священний союз», що дозволив би європейським країнам втручатися у справи Західної півкулі (незважаючи на доктрину Монро). Тому Вашингтон здійснив сильний тиск на Велику Британію з метою налаштувати її проти цього протоколу. Через незгоду документ не було прийнято, що стало відчутною поразкою для Ліги Націй [2, с. 70].

Вирішальними для системи колективної безпеки у Європі стали 1925-1929 рр. Результатом Локарнської конференції (5-16 жовтня 1925 р.) було зобов'язання Німеччини гарантувати франко-німецький та німецько-бельгійський кордони з подальшим прийняттям німецької держави до Ліги Націй. Хоча сам міністр закордонних справ Німеччини вважав несправедливою таку «стабілізацію» німецьких кордонів, все ж було вирішено вступати до Ліги за умови незалучення німецької армії при застосуванні воєнних санкцій по відношенню до країн-членів Ліги Націй. Прийняття Німеччини до Ліги Націй на той час вважалося початком загальної «ери зближення», адже усюди в світі вірили у могутність колективної безпеки і загального миру [2 с. 77].

Економічна криза 1929 р., спричинена обвалом Уолл-стрітської біржі у Нью-Йорку закономірно викликала різке невдоволення населення, що переросло в соціальні й політичні виступи. В США криза породила ізоляціоністські настрої, у Франції почався період політичної нестабільності, Веймарська республіка втратила авторитет в очах німецької громадськості, що породило ґрунт для розвитку націонал-соціалізму. Самоізоляція, зацикленість великих держав на власних проблемах призвели до перших невдач в справі розбудови системи колективної безпеки.

Особливо гострою проблемою періоду економічної кризи, яка наклала суттєвий відбиток на стосунки держав-членів Ліги, стала проблема виплати репарацій і міжсоюзницьких боргів. План Юнга виявився майже провальним. Лозаннська конферен-

ція 1932 р. встановила той залишок репарацій, який має сплатити Німеччина і стати після цього вільною від будь-яких боргових зобов'язань, але банк міжнародних платежів мав функціонувати й надалі [3, с.128]. Реально ж німецька сторона не виплатила зазначеної суми, до того ж, всі інші країни припинили будь-які виплати (крім Фінляндії, яка продовжувала сплачувати США невеликі суми). Ці події не тільки позначили собою кінець епохи, коли умов мирних договорів ще певною мірою дотримувались, а й викликали незадоволення Вашингтона Європою. Тому в роки передвоєнного періоду остання могла розраховувати лише на власні сили, щоб протистояти зростаючим апетитам Німеччини і Японії.

Так, восени 1931 р. японці окупували китайську Маньчжурію. З цього приводу Китай подав скаргу до Ліги Націй, яка зажадала негайного виведення японських військ, але не визнавала Японію агресором. Додалося ще й те, що Токіо проігнорував заклик Ліги, і створив на окупованій території маріонеткову державу Манчжоу - Го. 6 грудня 1932 р. в Женеві була скликана Надзвичайна Асамблея, де були заслухані сторони конфлікту. В результаті Ліга лише морально засудила Японію. У відповідь на це, остання вийшла з міжнародної організації, таким чином завершивши силове розв'язання проблеми і залишившись безкарною. Отже, маньчжурська справа стала першим серйозним ударом по Лізі Націй. Японські успіхи свідчили про слабкість підписаних договорів, міжнародних конвенцій, мирних обіцянок, коли вони не підкріплені силою зброї. Сама ж Ліга Націй виявилася абсолютно недієвою. В період, коли спочатку в Азії, а потім і в Європі, формувалися вогнища світової війни, західні держави вирішили не брати на себе жодної відповідальності [2, с. 134].

Відсутність механізму санкцій у маньчжурській справі Ліга виправила, але коли вона зіткнулася з італійською агресією в Абіссинії, то проголосувала за впровадження санкцій. Коли ж Австрія була приєднана до Німеччини, а незалежність Чехословаччини ліквідована, Ліга взагалі не відреагувала. Останнім актом міжнародної організації, членами якої більше не були ані Японія, ані Німеччина, ані Італія, було виключення з організації Радянського Союзу після його нападу на Фінляндію в 1939 р. [3, с.222]. На зовнішній політиці СРСР це не відобразилося, аналогічно як свого часу це не вплинуло на дії інших країн-агресорів.

Отже система, створена Лігою Націй, що була заснована на принципі колективної безпеки, стала проявом уявного просування в напрямку інституціоналізації міжнародних відносин з метою вписати їх в юридичну схему, здатну дати гарантії адекватного силового вирішення правопорушень. Однак, при створенні такої схеми не було враховане різноманіття форм, в яких може виражатися політика сили, і, як наслідок, дуже швидко стала очевидною утопічність вільсонівської ідеї. Та обставина, що американський сенат не ратифікував Версальський договір (домінуючою частиною якого концептуально був Статут Ліги Націй), позбавила міжнародну організацію єдиної сили за межами Європи, здатної виступати посередником у традиційних суперечках Старого світу[1, с. 33].

Таким чином, Ліга Націй з самого початку не була, чи то випадково, чи то в результаті свідомого вибору, універсальною організацією, необхідною для збереження миру. Крім того, положення, що рішення, які не були суто процедурними, вимагали одностайності прийняття, практично забезпечувало право загального вето, здатного паралізувати діяльність організації в будь-який момент.

Література

1. Ди Нольфо Э. История международных отношений. 1918-1999. Москва, 2003. 1306 с.
2. Дюррозель Ж.-Б. Історія дипломатії від 1919 року до наших днів. Київ, 1999. 903 с.
3. Киссинджер Г. Дипломатия. Москва, 1997. 848 с.
4. Марущак М.Й. Історія дипломатії ХХ століття: Курс лекцій. Львів, 2003. 304 с.
5. Романов В.В. В поисках нового миропорядка: внешнеполитическая мысль США (1913-21 гг). Москва, 2005. 515 с.
6. Юнгблуд В.Т. От Лиги Наций к «Системе всеобщей безопасности»: идеи организации мирового сообщества в воззрениях Ф.Д. Рузвельта, 1918-1941 годы. Вестник ТГПУ. Серия: Гуманитарные науки (история). 2007. Выпуск 3. С.66-69